

The Effectiveness of Political Development in the Five-Year Development Plan Following the Approach of the 20-Year Vision Document in the 1404's Horizon (Iran)

Mohammad Rabizadeh

Gholam Reza Khajeh Sarvi

Abstract

The 20-year vision document of Horizon 1404, approved by the Expediency Discernment Council, became the basis of the five-year development plans for the fourth year onwards from 2005 to 1404. Simultaneously with the implementation of development plans, how to achieve the goals of the vision document in line with the five-year development plans were questioned. According to the vision document's nature, this question can be considered in various economic, cultural, social, and political dimensions. Therefore, according to this article's purpose, the effectiveness of political development in five-year development plans following the 20-year vision document of Horizon 1404 was studied. The five-year plan documents from the fourth plan onward were used to achieve the result, and the method was the descriptive and library studies. The study's result was that the political development approach in the fourth, fifth, and sixth five-year development plans fluctuated dramatically. In the final summary, this approach has not had the desired effect.

Keywords: *Effectiveness, Five-Year Development Plans, Political Development, Horizon 1404 20-Year Vision Document*

اثربخشی توسعه‌سیاسی در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه مطابق با رویکرد سند چشم‌انداز بیست‌ساله افق ۱۴۰۴ ایران^۱

محمد ربیع‌زاده

دانشجوی دکتری اندیشه سیاسی، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، تهران، ایران

M.rabi41@. Yahoo.com

غلامرضا خواجه‌سروی

نویسنده مسئول، دکترای علوم سیاسی، استاد تمام دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه

طباطبایی، تهران، ایران Sarvireza1968@gmail.com

چکیده

سند چشم‌انداز بیست‌ساله افق ۱۴۰۴ مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام، از سال ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۴ هجری شمسی پایه برنامه‌های پنج‌ساله توسعه چهارم به بعد قرار گرفت. همزمان با اجرای برنامه‌های توسعه، چگونگی دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز در راستای برنامه‌های پنج‌ساله توسعه مورد پرسش قرار گرفت. این پرسش را می‌توان با توجه به ماهیت سند چشم‌انداز، در ابعاد مختلف اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی بررسی کرد. بنابراین، با توجه به هدف این مقاله، اثربخشی توسعه‌سیاسی در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه مطابق با سند چشم‌انداز بیست‌ساله افق ۱۴۰۴ مورد مطالعه قرار گرفت و برای دستیابی به نتیجه از روش توصیفی و مطالعات کتابخانه‌ای، متن سند برنامه‌های پنج‌ساله چهارم به بعد استفاده شد. نتیجه مطالعه این بود که رویکرد توسعه‌سیاسی در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه چهارم، پنجم و ششم با فراز و فرود و از شدید به ضعیف لحاظ شده‌است و در جمع‌بندی نهایی این رویکرد از اثربخشی مطلوب برخوردار نبوده‌است.

واژه‌های کلیدی: اثربخشی، برنامه‌های پنج‌ساله توسعه، توسعه‌سیاسی، سند چشم‌انداز

بیست‌ساله افق ۱۴۰۴

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۶/۱۷ تاریخ بازبینی: ۹۹/۰۷/۱۶ تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۸/۰۵

فصلنامه راهبرد، دوره ۲۹، شماره ۹۶، پاییز ۱۳۹۹، صص ۵-۲۸

مقدمه

سند چشم‌انداز بیست‌ساله افق ۱۴۰۴ پیوند بین توسعه‌سیاسی و اقتصادی است و بعد از قانون اساسی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین سندهای راهبردی کشور معرفی شده‌است لذا هدف این مقاله آسیب‌شناسی سیاسی برنامه‌های پنج‌ساله مطابق با سند چشم‌انداز بیست‌ساله است و در پی پاسخ به چگونگی اثربخشی رویکرد توسعه‌سیاسی برنامه‌های پنج‌ساله در مسیر سند چشم‌انداز بیست‌ساله است. دغدغه اصلی‌ای که باعث نگارش این مقاله شد، این است که سررسید سند چشم‌انداز بیست‌ساله نزدیک است. (کمتر از یک برنامه پنج‌ساله دیگر) و مقامات تصمیم‌ساز و تصمیم‌گیرنده کشور فرصت اندکی دارند تا با بررسی همه‌جانبه این سند مهم و آسیب‌شناسی برنامه‌های توسعه پیشران این برنامه راهبردی، برای افق بیست‌ساله بعدی برنامه‌ریزی و اقدام کنند. برای انجام تحقیق در این مقاله از روش توصیفی استفاده و تلاش شده‌است از طریق مطالعه و مراجعه به اسناد کتابخانه‌ای و وبگاه رسمی نهادهای تصمیم‌ساز و اجرایی سند بیست‌ساله و برنامه‌های پنج‌ساله توسعه به پرسش مقاله پاسخ داده‌شود.

۱. مبانی نظری و چارچوب مفهومی

توسعه به معنی وسعت‌بخشی و رشد تدریجی است و به مفهوم قدرتمندی، پیشرفت و بزرگ‌شدن و بازسازی مستمر جامعه براساس بصیرت‌های تازه است. توسعه در سال‌های اولیه پس از جنگ جهانی دوم مترادف با رشد و به‌معنای اقتصادی به‌کارمی‌رفت اما این تعریف گسترش یافت و با لحاظ مشخصاتی نظیر کاهش فقر و نابرابری به‌معنای بهبود زندگی در نظر گرفته شد اما توسعه، فرآیندی

همه‌جانبه است و منحصر به مسائل اقتصادی نمی‌شود. «توسعه اقتصادی بدون وجود ساختار سیاسی و اجتماعی توسعه‌یافته منجر به برگشت به وضعیت قبل توسعه می‌شود» (هاننینگتون، ۱۹۸۸: ۵۲) بسیاری از محققان واژه توسعه را مترادف با رشد نمی‌دانند. در بسیاری از کشورهای جهان سوم^(۱) توسعه مستلزم دگرگونی اجتماعی، فرهنگی و نیز رشد اقتصادی است. به‌عبارتی تغییرات کیفی باید با تغییرات کمی همراه باشد. با این تعبیر توسعه به مفهوم دگرگونی، به اضافه رشد است. (قوام، ۱۳۸۴: ۹۸) بنابراین مفهوم توسعه تمامی ابعاد توسعه ملی از جمله توسعه اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و امنیتی (دفاعی) را دربرمی‌گیرد. هدف توسعه سیاسی، مشارکت و رقابت گروه‌های اجتماعی در زندگی سیاسی است. «اعتماد متقابل بین مردم و دولت نقطه کمال در جامعه‌پذیری سیاسی است.» (نصوحیان، ۱۳۸۷: ۱۷۷) «توسعه‌سیاسی نه تنها به تحولات محیط پیرامون (یعنی حوزه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و غیره) بلکه به‌ویژه به خصوصیات ساخت قدرت و حوزه سیاسی بستگی مستقیم دارد. لازمه درک مفهوم توسعه‌سیاسی و دستیابی به آن، شناخت موانع توسعه‌سیاسی است. موانع توسعه‌سیاسی در ایران عبارتند از: ۱- ساختار قدرت سیاسی مدرن در ایران و تمرکز کنترل منابع قدرت ۲- چندپارگی‌های جامعه سیاسی ایران به‌عنوان مانع تفاهم و اجماع سیاسی ۳- فرهنگ یا عقاید و گرایش‌های سیاسی هیأت حاکمه یا ایت سیاسی به‌عنوان زمینه ذهنی مغایر با رقابت سیاسی.» (بشیریه، ۱۳۹۸: ۳۳)

سند چشم‌انداز، نقشه راهی است که همه دولت‌ها فارغ از وابستگی‌های سیاسی، باید در همان مسیر برنامه‌ریزی و اقدام کنند. برای حرکت در مسیر این نقشه راهبردی لازم است دولت‌ها نگاه و رویه کوتاه‌مدت نداشته باشند. «با اتخاذ رویه‌های کوتاه‌نگر، بزرگ‌ترین قربانی، اهداف چشم‌انداز و مصالح توسعه‌ملی است.» (مومنی، ۱۳۹۶: ۹۰) رویکرد توسعه‌سیاسی در سند چشم‌انداز و پایبندی به آن در همه برنامه‌های پنج‌ساله منطبق بر سند چشم‌انداز، منجر به کلان‌نگری و نگاه و رویه‌های بلندمدت حاکمیتی در دولت‌ها می‌شود. لازمه چنین رویکردی نهادمندی و پذیرش اجتماعی است. نهادمندی به‌منزله‌ی عنصر ذاتی و جوهری

رقابت‌سیاسی به‌شمار می‌آید. نهادمندی وقتی صورت می‌گیرد که نهادهای تاثیرگذار بر عرصه‌ی فعالیت‌های سیاسی به‌طور موفقیت‌آمیز تاسیس شوند، کلیه‌ی نهادهای تاسیس‌شده در طول زمان دستخوش تحول و بحران نشوند و کارایی خود را از دست ندهند. نهادهایی که تاسیس می‌شوند، باید مبتنی بر خواست‌های اجتماعی باشند و لذا قوانین در شکل‌دهی این نهادها نقشی جدی و حیاتی دارند؛ چراکه حیطه‌ی عملکرد نهادها را معین می‌کنند و عملاً فضایی را ایجاد می‌کنند که در آن فعالیت مستقل و مسئولانه‌ی نهادها ممکن می‌شود. ابتدای این نهادها بر واقعیات اجتماعی، موجب پذیرش آنی آنها و جاافتاده‌شدن تدریجی و درنهایت پذیرش آنها از سوی فضای عمومی جامعه می‌شود. این پذیرش و جاافتادگی اجتماعی چیزی است که نهادینگی نامیده می‌شود. (خواججه سروی، ۱۳۸۲: ۶۲)

۱-۱. ویژگی‌های توسعه‌سیاسی

برای بررسی جایگاه توسعه‌سیاسی در سند چشم‌انداز لازم است ابتدا توسعه‌سیاسی تعریف و سپس لوازم یا ویژگی‌های توسعه‌سیاسی شناسایی شود. توسعه‌سیاسی بخشی از فرایند پیچیده توسعه‌ملی است که زمینه‌ها و شرایط لازم را برای نهادینه‌کردن امر مشارکت و رقابت سیاسی درون جامعه فراهم می‌کند و حاصل نهایی آن افزایش توانمندی نظام‌سیاسی است. (عبداللهی و راد، ۱۳۸۸: ۳۸)

بشیریه به نقل از آلموند شش ویژگی به شرح ذیل را از لوازم بلافصل توسعه‌سیاسی معرفی می‌کند: «۱- سازمان‌یابی گروه‌ها و نیروهای اجتماعی ۲- آزادی گروه‌ها و نیروهای اجتماعی در مشارکت و رقابت‌سیاسی ۳- وجود مکانیسم‌های حل منازعه نهادمند در درون ساختارسیاسی ۴- خشونت‌زدایی از زندگی سیاسی ۵- کیش‌زدایی از زندگی سیاسی ۶- مشروعیت چارچوب‌های نهادی و قانونی برای رقابت و سازش سیاسی و جز آن.» (بشیریه، ۱۳۹۸: ۱۲)

البته ویژگی کیش‌زدایی از زندگی سیاسی اگر به مفهوم جدایی دین از سیاست باشد با رویکرد سند چشم‌انداز بیست‌ساله ایران در تقابل و تعارض است. در مطالعات انجام‌شده در ارتباط با شاخص‌های توسعه‌سیاسی، دولت در جامعه توسعه‌یافته دارای ویژگی‌هایی بدین شرح است: حاکمیت قانون و ضابطه در

نظام‌اداری کشور، تمرکزگرایی با لحاظ تفکیک وظایف بین قوای سه‌گانه کشور، تخصصی‌کردن حکومت (تفکیک کارکردها)، یکپارچگی ساختارها و روندها، منابع درآمدی دولت به منابع درآمدی غیررانتی وابسته باشد، عدم وجود فساد اداری و سیاسی، نفوذ نظام‌سیاسی بر تمام نقاط سرزمینی، یکپارچگی سیاسی و همگرایی و اتفاق نظر اعضای جامعه‌سیاسی نسبت به فرایندهای سیاسی.» (مسیایی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۶۵-۱۶۴) گابریل الموند و لوسین پای در کتاب سیاست‌های مقایسه‌ای نتیجه‌گرفته‌اند که اگر نظام سیاسی چهار مشکل، نفوذ قدرت سیاسی و یکپارچگی؛ ایجاد حس وفاداری و تعهد نسبت به ملت و منافع ملی و نظام‌سیاسی در میان توده‌ها؛ مشارکت و سهیم شدن در امر قدرت و تصمیم‌گیری سیاسی و ایجاد روند توزیع منابع و امکانات مادی و فرصت‌های مختلف زندگی را حل کند به توسعه سیاسی دست می‌یابد. (آلموند و پای، ۱۹۶۶: ۳۰-۱۶) پرسشی که در ارتباط با جایگاه توسعه‌سیاسی در سند چشم‌انداز مطرح می‌شود، این است که چه ضرورتی به وجود توسعه‌سیاسی در سند چشم‌انداز کشور وجود دارد؟ یک فرض این پرسش این است که توسعه اقتصادی بر سند چشم‌انداز حاکم است بنابراین شاید ضرورتی به توجه به توسعه سیاسی در سند چشم‌انداز نباشد. درحالی‌که توسعه اقتصادی بدون کارآمدی سیاسی نهادهای حاکمیتی و جامعه‌مدنی اتفاق نخواهد افتاد، به تعبیر مقام‌معظم‌رهبری سند چشم‌انداز، نقشه راه کشور است. ایشان در دیدار رئیس‌جمهور، مسئولان و کارگزاران نظام در مورخ ۱۳۸۶/۴/۹ بیان داشتند: «در همه‌ی برنامه‌ریزی‌ها، سند چشم‌انداز در نظر باشد و این را در همه‌ی سطوح ملاحظه کنند. ثبات در برنامه‌ریزی، شرط موفقیت است. اگر ثبات در برنامه‌ریزی و استمرار در جهت درست نباشد - که البته این حرکت در طول راه، تصحیح هم خواهد شد، لکن جهت‌گیری یکی است و استمرار دارد - سازندگی و پیشرفت کشور به نتیجه نخواهد رسید. بیست‌سال را در نظر بگیرید. هر سال ما یک برنامه داریم - برنامه‌ی یک‌ساله که با بودجه به مجلس داده می‌شود - که اگر بنا باشد جهت‌گیری منظم نباشد، امکان دارد تناقض در این برنامه‌ها، اصلاً کارهایی را هم که انجام می‌گیرد، خنثی کند. ما برنامه‌های پنج‌ساله درست

کرده‌ایم - در همه‌ی دنیا معمول است - اما اگر برنامه‌ی پنج‌ساله‌ی امروز در جهت مقابل برنامه‌ی پنج‌ساله‌ی دیروز یا در جهت مقابل برنامه‌ی پنج‌ساله‌ی فردا باشد، این کارها همدیگر را از بین خواهد برد و اصلاح هرگز صورت نخواهد گرفت؛ چون فعالیت‌ها همدیگر را خنثی می‌کنند و نتیجه، ضایع شدن سرمایه‌های ملی است. ما برای اینکه این اتفاق نیفتد، برنامه‌ی بلندمدت کلی‌ عام را به‌عنوان سند چشم‌انداز تهیه کردیم. این، برنامه‌ی کلی بیست‌ساله است. برنامه‌ها زیر این سقف باید شکل بگیرند؛ برنامه‌های پنج‌ساله در این جهت باید حرکت کنند. هر دولتی سر کار می‌آید، این جهت را حفظ کند؛ آن وقت برنامه‌ها می‌شوند مکمل هم. البته دولت‌ها همه یک‌جور نیستند؛ بعضی‌ها کند کار می‌کنند، بعضی‌ها تند کار می‌کنند، بعضی‌ها همه‌ی نیروی‌شان را به صحنه می‌آورند، بعضی‌ها آن‌جور نیستند، بعضی ممکن است اشتباهات بکنند، بعضی نکنند؛ اینها همه‌اش قابل اصلاح است؛ ولی جهت‌گیری باید یکی باشد. بنابراین در همه‌ی برنامه‌ریزی‌ها این را هم ملاحظه کنید.» (پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری)

۲-۱. سند چشم‌انداز و توسعه‌سیاسی

یکی از مسائل مهم و دغدغه و چالش همیشگی جوامع، توسعه است. هر کشوری برای حرکت به سمت توسعه همه‌جانبه نیاز به تدوین سیاست‌های عمومی، آگاهی‌بخشی به آحاد مردم، اجماع ملی و نظارت بر اجرای این سیاست‌ها دارد. سند چشم‌انداز یکی از سیاست‌های عمومی است که در برخی از کشورها یا سازمان‌ها استفاده می‌شود. «کشورهای متعددی مانند مالزی، ژاپن، هند، نیوزیلند، فیلیپین، شیلی و اردن و بعضی شرکت‌های بزرگ مانند سونی و میتسوبیشی دارای چشم‌انداز هستند. همچنین در ایالات متحده آمریکا تعدادی از ایالت‌های این کشور همانند ایالت لوئیزیانا از طراحی سند چشم‌انداز سود می‌برند.» (اخوان کاظمی، ۱۳۸۴: ۸۱) در ایران نیز سند چشم‌انداز بیست‌ساله بعد از قانون اساسی مهم‌ترین سند راهبردی برای توسعه کشور اعلام شده است.

مقام معظم رهبری در دیدار اعضای هیات‌دولت در ۱۸ شهریور ۱۳۸۸ بیان داشتند: «این سند چشم‌انداز چیز مهمی است؛ این را دست‌کم نباید گرفت.

شاید بتوان گفت که بعد از قانون اساسی، ما هیچ سندی را در کشور به این اهمیت نداریم. یک نگاه کلان و بلندمدت است. سند چشم‌انداز مهم است. نگاه کنید، ببینید الان چهارسال از سند چشم‌انداز گذشته، یعنی ما شانزده‌سال به پایان این چشم‌انداز داریم. چقدر پیش‌رفته‌ایم؟ یک ادعا این است که از چهار سال بیشتر پیش‌رفته‌ایم؛ یک ادعا این است که نه، کمتر پیش‌رفته‌ایم؛ نصف این چهار سال پیش‌رفته‌ایم. اینها باید درست سنجیده بشود؛ درست باید ملاحظه بشود. در این سند چشم‌انداز، آینده‌ای در نظر گرفته شده که برای ملت ایران؛ این آینده لازم و شایسته است. اگر به آن آینده نرسیم، عقب می‌مانیم. آن وقت باید هم بدانیم که همین‌طور که ما داریم به سمت آن هدف حرکت می‌کنیم، اطراف ما هم همه ثابت نیستند؛ آنها هم دارند حرکت می‌کنند. باید سرعت را تنظیم کنیم، زمان‌بندی‌های برنامه‌ها را تنظیم کنیم؛ جوری این سرعت را تنظیم کنیم که بتوانیم واقعاً به هدف چشم‌انداز برسیم. یعنی این دولت در سهم خود کار درست خودش را انجام داده‌باشد.» (پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری)

جامع‌نگری یکی از ویژگی‌های اساسی سند چشم‌انداز به‌شمار می‌رود که مؤلفه‌های گوناگونی را دربرمی‌گیرد. به دلیل همین جامع‌نگری، مؤلفه‌های سیاسی و توسعه‌سیاسی جایگاه خاصی در این سند دارد. جهت‌گیری‌های برنامه‌ای و کاری دولت را می‌توان با شاخص سند چشم‌انداز سنجید. هرچند توسعه سیاسی سازه پیچیده‌ای است و برای تحقق آن نمی‌توان نسخه واحد و یکسانی را برای همه جوامع تجویز کرد اما با توجه به مفهوم کلی آن، بررسی جایگاه و اثربخشی آن در برنامه‌های پنج‌ساله مطابق با سند چشم‌انداز و برنامه توسعه امکان‌پذیر است. این بررسی و تحلیل به دنبال پاسخ به این پرسش است که اثربخشی توسعه‌سیاسی در برنامه‌های پنج‌ساله - با وجود در نظر گرفته شدن در اسناد بالادستی نظیر سند چشم‌انداز بیست‌ساله افق ۱۴۰۴ چگونه بوده است؟ فرضیه مقاله این است: توسعه‌سیاسی در سند چشم‌انداز بیست‌ساله افق ۱۴۰۴ لحاظ شده است اما در برنامه‌های پنج‌ساله دچار فراز و نشیب شده و از اثربخشی آن کاسته شده است.

۱-۳. پیشینه طراحی چشم‌انداز در ایران

در دوره پهلوی دوم، رسیدن به دروازه‌های تمدن بزرگ و احیای عظمت مجدد ایران همانند عصر هخامنشی به‌عنوان چشم‌انداز، مطرح و تبلیغ می‌شد اما این چشم‌انداز رویایی هرگز به یک سند بلندمدتی که برنامه‌های توسعه بر مبنای آن تهیه و اجرایی شوند، تبدیل نشد. پس از انقلاب نیز همواره نبود این‌گونه برنامه‌ریزی‌های بلندمدت احساس می‌شد. مرحوم هاشمی‌رفسنجانی در سال ۱۳۷۴، طرح ایجاد تمدن اسلامی ۱۴۰۰ را مطرح کردند و در اواخر دوران ریاست‌جمهوری گفتند: «مردم می‌دانند که دولت برای سال ۱۴۰۰ یعنی ۲۵ سال دیگر طرحی آماده می‌کند که آن روز تمدن واقعی اسلام که هیچگاه در طول تاریخ اسلامی در یک کشور اسلامی تحقق نیافته، در ایران ساخته خواهد شد. شما ۲۵ سال را در نظر بگیرید، با رشد هفت درصدی که ما در مجموع هفت سال داشتیم، ببینید اگر در همه ابعاد برنامه‌ریزی شده باشد، چه اتفاقی در کشور می‌افتد. نتیجه همان است که اسم آن را تمدن اسلامی می‌گذاریم.» (هاشمی‌رفسنجانی، ۱۳۷۵: ۶)

بعد از طرح ناموفق تمدن اسلامی ۱۴۰۰ و پیش از سند چشم‌انداز، «طرح ساماندهی اقتصادی» به‌عنوان یکی از طرح‌های بسیار مفید و سودمند اقتصادی که حتی تا مرحله ابلاغ هم پیش‌رفت، مطرح شد. این طرح پس از تدوین، براساس دیدگاه‌های کارشناسی، به هیأت دولت رفت و در آنجا مورد بررسی قرار گرفت و سرانجام در مرداد ۱۳۷۷ به تصویب نهایی مقام معظم رهبری هم رسید. اما طرح مزبور گرچه دارای اهداف مطلوبی بود، چارچوب اجرایی نیافت و بسیاری از اهداف و سیاست‌های آن در مقام اجرا نادیده‌گرفته‌شد. در ادامه از سال ۱۳۷۶ در دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام این احساس وجود داشت که سامانه کلان خط و مشی‌گذاری راهبردی کشور و مدیریت آن دچار نقص و ناهماهنگی و فاقد اهداف اجماعی است و این‌که سیاست‌های کلی نظام در یک جهت خاص و معین تدوین نمی‌شود. به‌همین دلیل در سال ۱۳۷۸ بحثی با عنوان «افق آینده» در دبیرخانه مجمع تشخیص آغاز شد که سرآغاز طرح سند چشم‌انداز شد. مجمع نیز کمیسیون خاصی را از اعضای خود، مأمور تدوین این چشم‌انداز کرد و طی یک‌سال،

چشم‌انداز پیشنهادی با برگزاری چهل جلسه کمیسیون مزبور و با کمک گروه‌های زیر تدوین شد: ۱- گروه کارشناسی «چشم‌انداز» در دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت‌نظام. ۲- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی دولت جمهوری اسلامی ایران ۳- گروه تدوین استراتژی توسعه‌صنعتی کشور وابسته به وزارت صنایع و معادن. اصل سند چشم‌انداز پس از کارشناسی‌های اولیه، بلافاصله در صحن مجمع تشخیص مصلحت طرح شد و با حداقل تغییرات، مورد تصویب قرار گرفت. واگذاری تدوین سند چشم‌انداز به مجمع تشخیص مصلحت‌نظام، با این استدلال انجام پذیرفته که چون سند چشم‌انداز خود، نوعی تدوین سیاست کلی نظام است، پس در حیطه وظایف مجمع است. (اخوان کاظمی، ۱۳۸۴: ۱۰۷-۸۰) در حال، سند چشم‌انداز در آذرماه سال ۱۳۸۲ به‌عنوان برنامه بیست‌ساله کشور و با عنوان چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ ه.ش به رئیس‌جمهوری وقت ابلاغ شد.

۲. پیشینه تحقیق

در پژوهش‌های متعددی، سند چشم‌انداز بیست‌ساله افق ۱۴۰۴ مورد بررسی و تحلیل محققان کشور قرار گرفته‌است. این تحقیقات بیشتر رویکرد اقتصادی داشته و بر محوریت مقایسه جایگاه اقتصادی ایران با کشورهای منطقه مناسبتاً^(۱) انجام شده‌است و تحقیقات انجام‌شده با رویکرد سیاسی نسبت به مسائل اقتصادی و اجتماعی کمتر است و موارد موجود نیز با رویکرد سیاست‌خارجی یا مولفه‌های کلی سیاسی انجام شده‌است. پژوهش حاضر قصد دارد جایگاه و اثربخشی توسعه‌سیاسی را در برنامه‌های پنج‌ساله با رویکرد سند چشم‌انداز بیست‌ساله بررسی کند. از این رو تلاش بر این است که از بطن تحقیقات موجود در ارتباط با سند چشم‌انداز به هدف تحقیق نزدیک شده و نتایج استخراج شود. برای مثال:

فیض‌پور و آسایش در تحقیق خود تحت‌عنوان توسعه‌یافتگی در ایران و مقایسه آن با کشورهای منطقه سند چشم‌انداز سعی کردند با تلفیق هشت شاخص اساسی که همه مبین سطح توسعه قلمداد می‌شوند، جایگاه ایران را در میان کشورهای منطقه مناسبتاً و روند تغییرات یک دهه را به تصویر بکشند.

نتایج تحقیق آنان نشان‌دهنده این است که ایران برای دستیابی به توسعه‌یافتگی و جایگاه نخست اقتصادی در بین کشورهای منطقه، مسیری بس طولانی در مدتی اندک در پیش‌رو دارد و این مسیر بدون برنامه‌ریزی صحیح و بدون میسر نیست. هشت شاخصی که در تحقیق فیض‌پور و آسایش با آگاهی از واقعیت‌های سند چشم‌انداز انتخاب شده‌اند، عبارتند از: ۱- تولید ناخالص داخلی سرانه ۲- نرخ رشد تولید ناخالص داخلی ۳- نرخ تورم قیمت مصرف‌کننده ۴- سهم سرمایه‌گذاری خارجی در تولید ناخالص داخلی ۵- نرخ مشارکت مردان در بازار کار ۶- نرخ مشارکت زنان در بازار کار ۷- امید به زندگی مردان ۸- امید به زندگی زنان (فیض‌پور؛ آسایش، ۱۳۹۳: ۹۳-۹۲)

دین‌پرست و ساعی در پژوهشی با عنوان «مطالعه موانع پارلمانی توسعه اقتصادی در ایران (۱۳۸۴-۱۳۶۸)» موانع توسعه اقتصادی در ایران را بررسی کرده و به این نتیجه می‌رسند که کنش راهبردی نمایندگان مجلس به‌عنوان بازیگران منفعت‌جو در بستر راهبردی دولت رانتیر و نظام انتخاباتی اکثریتی، معطوف به تامین مطالبات فوری انتخاب‌کنندگان است که سیاست‌های برآمده از این نوع کنش نیز ناظر به تامین مطالباتی از همان جنس است که نقش منفی در توسعه اقتصادی داشته‌است. (دین‌پرست و ساعی، ۱۳۹۳: ۲۳)

میسایی و همکاران جایگاه توسعه‌سیاسی را در برنامه‌های توسعه جمهوری اسلامی ایران بررسی کرده‌اند. یافته‌های مقاله حاکی از آن است که توسعه‌سیاسی در سه برنامه توسعه ج.ا.ا. مورد توجه بوده‌است. ولی میزان این توجه در هر یک از برنامه‌های سه‌گانه متفاوت است. این میزان در برنامه‌های سوم، چهارم، پنجم و ششم نیز به ترتیب شامل ۳۱، ۵۰، ۲۹ و ۴۳ درصد است. طبق آمار به دست آمده، میزان توجه به توسعه‌سیاسی در برنامه‌های توسعه، حرکتی افزایشی داشته، با این استثناء که این توجه در برنامه پنجم و ششم نسبت به دو برنامه دیگر کاهش پیدا کرده‌است. (میسایی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۵۵)

با توجه به جامع‌نگری سند چشم‌انداز، برای بررسی اثر بخشی توسعه‌سیاسی در آن لازم است برنامه‌هایی که اهداف این سند را اجرایی می‌کنند، بررسی شوند.

این ماموریت به عهده برنامه پنج‌ساله چهارم تا ششم توسعه گذاشته شده است. بنابراین در این پژوهش از تحلیل محتوای برنامه‌های پنج‌ساله توسعه میسایبی و همکاران استفاده شده است و از طریق روش توصیفی، تلاش شده است به پرسش مقاله پاسخ داده شود.

۳. روش پژوهش

در پژوهش حاضر از روش توصیفی کیفی^۱ استفاده شده است. در روش تحقیق کیفی، هدف شناسایی، طبقه‌بندی و استخراج مفاهیم براساس مطالعه متون یا مبتنی بر دیدگاه خبرگان است. ابزارهای اصلی گردآوری داده‌ها، در پژوهش حاضر، مطالعات کتابخانه‌ای با مرور نظام‌مند و تفسیری اسناد و مدارک و مصاحبه‌های موجود است. براین اساس، به دلیل ماهیت موضوع تلاش شده است با بهره‌گیری از روش توصیفی کیفی و با مراجعه به اسناد رسمی و کتابخانه‌ای به‌ویژه سند چشم‌انداز بیست‌ساله، برنامه‌های پنج‌ساله توسعه، وبگاه‌های رسمی مراکز اصلی و مرتبط با موضوع پژوهش، مطالعه مقالات و اظهارنظرهای مسئولین، درک جامع از موضوع به‌دست آید و ابعاد آن بررسی و تحلیل و تفسیر شده و به پرسش پژوهش پاسخ داده شود.

۴. یافته‌های تحقیق

براساس نقشه راه سند چشم‌انداز، برنامه‌های پنج‌ساله توسعه از برنامه چهارم به بعد می‌بایست مطابق با سند چشم‌انداز بیست‌ساله افق ۱۴۰۴ اجرایی می‌شدند. این برنامه‌ها تا چه میزان به این سند مهم و راهبردی وفادار بوده‌اند؟ به این پرسش در دو بعد می‌توان پاسخ داد: بعد اول اقتصادی؛ که مولفه‌های اقتصادی سند چشم‌انداز را در برنامه‌های چهارم به بعد بررسی کرده و میزان تحقق و فاصله آن را با کشورهای منطقه مناسبت که پژوهش مستقلاً می‌طلبد و بعد دیگر توسعه سیاسی است. در هر دو بعد، نحوه جامعه‌عمل‌پوشیدن و عملیاتی‌کردن مولفه‌های توسعه اقتصادی و توسعه سیاسی، اثربخشی سند چشم‌انداز را نشان

خواهد داد. بررسی نشان‌دهنده این است که ترویج گفتمان توسعه با محوریت چشم‌انداز از همان ابتدای تصویب و ابلاغ به دلیل نرسیدن به درک مشترک در بخش‌ها و دستگاه‌های مختلف و تضعیف رویکرد توسعه‌سیاسی در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه، عدم تبلیغ مناسب رسانه‌ای در حوزه عمومی در دولت‌های مختلف فراز و فرود داشته‌است.

جدول ۱ برنامه‌های پنج‌ساله توسعه در مسیر سند چشم‌انداز و جدول ۲ ویژگی‌های جامعه ایرانی را در افق چشم‌انداز ۱۴۰۴ نشان می‌دهد.

جدول ۱. سند چشم‌انداز و برنامه‌های پنج‌ساله توسعه

دوره برنامه‌های پنج‌ساله	برنامه اول توسعه	برنامه دوم توسعه	برنامه سوم توسعه	برنامه توسعه چهارم	برنامه پنجم توسعه	برنامه ششم توسعه	برنامه
۱۳۷۲-۱۳۶۸	۱۳۷۸-۱۳۷۴	۱۳۸۳-۱۳۷۹	۱۳۸۸-۱۳۸۴	۱۳۹۴-۱۳۹۰	۱۴۰۰-۱۳۹۶	۱۴۰۰-۱۴۰۰	۱۴۰۴
دولت‌ها	هاشمی رفسنجانی	هاشمی - خاتمی	خاتمی	احمدی نژاد	احمدی نژاد- روحانی	روحانی	
تاریخ شروع و پایان کار دولت‌ها	شروع دولت پنجم ۱۲ مرداد ۱۳۶۸	پایان دولت ششم ۱۲ مرداد ۱۳۷۶ و شروع دولت خاتمی (دولت هفتم)	پایان دولت هشتم خاتمی در ۱۲ مرداد ۱۳۸۴ و شروع دولت احمدی نژاد (دولت نهم)	۱۲ مرداد ۱۳۸۴ شروع دولت نهم	پایان دولت دهم ۱۲ مرداد ماه ۱۳۹۲ و شروع دولت روحانی (دولت یازدهم)	-	-
دوره سند چشم‌انداز	-	-	ابلاغ سند چشم‌انداز	شروع سند چشم‌انداز	اجرای برنامه توسعه در انطباق با سند	اجرای برنامه توسعه در انطباق با سند	سررسید سند افق ۱۴۰۴
مواد برنامه پنج‌ساله	-	-	-	۱۹۹	۱۶۶	۲۳۵	-
مواد مرتبط با توسعه سیاسی	-	-	-	۶۲	۸۰	۶۸	--
نسبت مواد توسعه سیاسی به کل مواد برنامه				۳۱,۱۵ درصد	۵۰ درصد	۲۹ درصد	

جدول ۲. شعار دولت‌ها

دولت	رئیس دولت	شعار محوری
پنجم و ششم	اکبر هاشمی رفسنجانی	سازندگی
هفتم و هشتم	سید محمد خاتمی	توسعه سیاسی و جامعه مدنی ^(۳)
نهم و دهم	محمود احمدی نژاد	مهرورزی و عدالت
یازدهم و دوازدهم	حسن روحانی	تدبیر و امید (اعتدال)

جدول ۳. ویژگی‌های جامعه ایرانی در افق چشم‌انداز ۱۴۰۴

فرهنگی و اجتماعی	اقتصادی	توسعه سیاسی	مذهبی	روابط بین‌الملل	کلی
متناسب با مقتضیات فرهنگی و جغرافیایی و تاریخی خود	جایگاه اول اقتصادی، علمی، فن آوری در سطح منطقه آسیای جنوب غربی (آسیای میانه، قفقاز، خاورمیانه و کشورهای همسایه)	مردم سالاری دینی	اتکا به قدرت لایزال الهی	دارای تعامل سازنده و موثر با جهان براساس اصول عزت، حکمت و مصلحت	توسعه یافته و توسعه کارآمد
عدالت اجتماعی	برخوردار از امنیت غذایی	آزادی‌های مشروع	با هویت اسلامی و انقلابی	مقتدر با سازمان دفاعی مبتنی بر بازدارندگی همه‌جانبه	امن
بهره‌مند از امنیت اجتماعی و قضایی	توزیع مناسب درآمد	حفظ کرامت و حقوق انسان‌ها	متکی بر اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی، ملی و انقلابی	الهام‌بخش، فعال و موثر در جهان اسلام با تحکیم الگوی مردم‌سالاری دینی	فرصت‌های برابر
برخوردار از دانش پیشرفته	به دور از فقر، فساد، تبعیض و بهره‌مند از محیط زیست مطلوب	پیوستگی مردم و حکومت	مومن	تأثیرگذار بر همگرایی اسلامی و منطقه‌ای براساس تعالیم اسلامی و اندیشه‌های امام خمینی (ره)	فعال
توانا در تولید علم و فن آوری			جامعه اخلاقی		مسئولیت‌پذیر
متکی بر سهم برتر منابع انسانی و سرمایه اجتماعی در تولید ملی					ایثارگر، رضایتمند، برخوردار از وجدان کاری، انضباط، روحیه تعاون و سازگاری اجتماعی
برخوردار از سلامت، رفاه، تامین اجتماعی					متعهد به انقلاب و نظام اسلامی و شکوفایی ایران
نهاد مستحکم خانواده					مفتخر به ایرانی بودن
نواندیشی و پویایی فکری و اجتماعی					

نگاهی به جدول فوق و تحلیل محتوای سند چشم‌انداز بیست‌ساله نشان‌دهنده غلبه رویکرد عقیدتی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی در این سند است اما سند مذکور از توسعه‌سیاسی نیز غافل نبوده است و رویکرد توسعه‌سیاسی در شاخص‌های مردم‌سالاری دینی، آزادی‌های مشروع، حفظ کرامت و حقوق انسان‌ها، پیوستگی مردم و حکومت مشاهده می‌شود که اثربخشی آن را می‌توان در برنامه چهارم تا ششم توسعه مورد بررسی قرار داد.

۴-۱. برنامه‌های پنج‌ساله توسعه و مولفه‌های سیاسی سند چشم‌انداز

برای بررسی اثربخشی توسعه‌سیاسی در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه لازم است، تفاوت‌ها و شباهت‌های بین برنامه‌های سوم، چهارم، پنجم و ششم توسعه از لحاظ پرداختن به توسعه‌سیاسی مورد بررسی قرار گیرند. «اولین تشابه برنامه‌های توسعه با هم، پرداختن همه آن‌ها به مبحث توسعه‌سیاسی است. بر همین اساس توسعه‌سیاسی یکی از مسائل مطرح شده در همه برنامه‌های چهارگانه توسعه است، هر چند برنامه‌های توسعه در میزان پرداختن به آن از هم متمایز می‌شوند. دومین تشابهی که در برنامه‌های توسعه وجود دارد، این است که در همه برنامه‌های توسعه، بعد جامعه‌مدنی توسعه‌سیاسی همیشه در اولویت آخر و بعد از ابعاد دولت و جامعه و مردم قرار گرفته است. نکته دیگری که در تشابه برنامه‌های توسعه می‌توان به آن اشاره کرد، حرکت رو به جلو، در توجه به بعد «جامعه‌مدنی» در توسعه‌سیاسی است. برنامه سوم موادی از بعد جامعه‌مدنی را در خود گنجانده است. این روند در برنامه چهارم توسعه پیشرفت کرد، به نحوی که بعد جامعه‌مدنی تقریباً به موقعیت هم‌تراز با بعد جامعه و مردم رسید. اگر بخواهیم این مقدار را با درصد فراوانی نشان دهیم؛ بعد دولت ۶۶٫۲۵ درصد، بعد جامعه‌مدنی ۱۶٫۲۶ درصد و در نهایت بعد جامعه و مردم ۱۷٫۵ درصد را در برنامه چهارم به خود اختصاص می‌دهد. اما این وضعیت در برنامه پنجم و ششم دوباره به حالت قبل برمی‌گردد و مجدداً بعد جامعه‌مدنی با فاصله زیاد از ابعاد دیگر در اولویت آخر قرار می‌گیرد. در برنامه پنجم به ترتیب درصد فراوانی مواد ابعاد دولت، جامعه و مردم و جامعه‌مدنی به ترتیب ۷۳٫۵۲ درصد، ۱۷٫۶۴ درصد و ۸ درصد است و این در برنامه ششم

به ترتیب درصد فراوانی مواد ابعاد دولت، جامعه و مردم و جامعه مدنی ۷۴ درصد، ۲۴ درصد و ۲ درصد است. با اختلاف قابل توجه در میزان پرداختن به ابعاد توسعه سیاسی در برنامه‌های توسعه می‌توان گفت که نگاه برنامه‌ریزان ج.ا.ا به توسعه سیاسی، نگاهی از بالا به پایین است.» (میسایی، ۱۳۹۸: ۱۷۸-۱۷۹)

جدول ۴. فراوانی و درصد فراوانی ابعاد مختلف توسعه سیاسی در برنامه‌های سوم، چهارم، پنجم و ششم

توسعه

ابعاد برنامه	دولت		جامعه مدنی		جامعه و مردم		مجموع مواد مرتبط
	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی	
برنامه سوم	۵۲	۸۳,۸۷	۴	۶,۴۵	۶	۶,۶۷	۶۲
برنامه چهارم	۵۳	۶۶,۲۵	۱۳	۱۶,۲۵	۱۴	۱۷,۵۰	۸۰
برنامه پنجم	۵۰	۷۳,۵۲	۶	۸,۸۲	۱۲	۱۷,۶۴	۶۸
برنامه ششم	۴۰	۷۴	۱	۲	۱۳	۲۴	۵۴

منبع: (میسایی، ۱۳۹۸: ۱۷۸)

یکی از راه‌های ارزیابی سند چشم‌انداز، بررسی میزان لحاظ مؤلفه‌های سند از جمله مولفه‌های سیاسی در برنامه چهارم توسعه است. بعضی از صاحب‌نظران براین‌باورند که روح برنامه چهارم در مسائل اقتصادی و راهبردی اقتصادی آن، با اهداف سند چشم‌انداز مغایرت دارد لذا باید دید آیا در مباحث و مؤلفه‌های سیاسی، بین سند چشم‌انداز و برنامه چهارم، توافق و مناسبت لازم برقرار است یا خیر. برای بررسی موضوع باید مولفه‌های سیاسی در برنامه توسعه چهارم بازبینی شود.

در برنامه پنج‌ساله چهارم توسعه مولفه‌های سیاسی، ملاحظات، هویت اسلامی و انقلابی و مبتنی بودن نظام بر اندیشه‌های امام‌خمينی(ره)، تأکید بر مردم‌سالاری دینی و آزادی‌های مشروع، عدالت اجتماعی، حفظ کرامت و حقوق انسان‌ها، امنیت، کارآمدی و کارایی، تعامل سازنده و مؤثر و الهام‌بخش در جهان اسلام و روابط بین‌الملل، استقلال، با وجدان کاری و انضباط همانند سند چشم‌انداز آمده است اما عدم موازنه‌ای در برنامه چهارم توسعه ارتباط با مؤلفه‌های سیاسی سند چشم‌انداز نسبت به سایر ساحت‌ها به چشم می‌خورد. برای مثال به مقوله‌های بسیار مهمی مانند مردم‌سالاری دینی، عدالت اجتماعی، آزادی‌های مشروع در حد دو ماده پرداخته شده، درحالی‌که دو

مقوله «سیاست خارجی» و «مسائل دفاعی - امنیتی» سهم بسیار بیشتری را به خود اختصاص داده‌اند تا جایی که می‌توان ثقل برنامه چهارم را روی این دو موضوع قرار داد. همچنان‌که در برنامه چهارم، دست‌کم ۶ ماده به چگونگی تعامل ایران با کشورهای اسلامی و غیر آن پرداخته و حدود ۷ ماده نیز درباره سامانه دفاعی کشور است. همچنین در برنامه چهارم به موضوع بسیار با اهمیت کسب مقام اول توسعه همه‌جانبه ایران در منطقه (آسیای جنوب غربی) به هیچ‌وجه اشاره نشده است و تنها در ماده ۲۰ به موضوع ارتقای جایگاه جهانی ایران توجه شده است. در مباحث و سیاست‌های دفاعی - امنیتی برنامه چهارم، به موضوع با اهمیت «بازدارندگی همه‌جانبه» عنایت نشده است؛ همچنان‌که موضوعات با اهمیتی در سند چشم‌انداز همانند: حفظ کرامت و حقوق انسان‌ها، استقلال، پیوستگی مردم با حکومت، رضایت‌مندی آن‌ها و مفتخر به ایرانی بودن مغفول واقع شده است. کلی‌گویی موجود در سند چشم‌انداز در برنامه چهارم نیز به چشم می‌خورد و تقریباً به استثنای مباحث سیاست خارجی و سیاست دفاعی، بقیه مؤلفه‌های سیاسی کمتر با شاخص‌های مناسب و کمی تعریف عملیاتی شده‌اند؛ همچنان‌که منتقدین بر این باورند که هم سند چشم‌انداز و هم برنامه چهارساله فاقد تبیین راهبردهای صنعتی، اقتصادی و جهت‌گیری‌های لازم است.

همچنین برخی مؤلفه‌های سیاسی در برنامه چهارم آمده است که بدین قرارند: الف) وحدت و هویت ملی (مواد ۵ - ۱۵ - ۱۹ - ۲۰). ب) فرهنگ و تمدن و هنر ایرانی و زبان فارسی (ماده ۵). ج) مقابله با تهاجم فرهنگی (ماده ۸). د) نقش بسیج و نیروهای دفاع مردمی (ماده ۲۵).

با توجه به عدم هماهنگی و تطابق کامل کلیت برنامه چهارم توسعه با سند چشم‌انداز، به‌ویژه در بخش‌های اقتصادی، این باور وجود دارد که چون برنامه چهارم توسعه توسط دولت و مجلس به صورت شتابان تصویب شد، دارای ایرادات و ناهماهنگی‌هایی با سند چشم‌انداز است و ایرادات فراوان شورای نگهبان به برنامه چهارم از دلایل صحت این مدعا است.

ضعف در وحدت نظر و عمل در نظام اجرایی و مقننه نسبت به چشم‌انداز و عملیاتی کردن برنامه سند چشم‌انداز، یکی از مهم‌ترین چالش‌های اجرای این سند

محسوب می‌شود. همچنان‌که دبیر فعلی دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام، به‌صراحت از عدم آگاهی و جدی نگرفتن چشم‌انداز توسط مدیران، سخن رانده است. اعمال مدیریت‌های سلیقه‌ای و عدم تطابق برنامه‌های دولت‌ها و رؤسای جمهور فعلی و آتی کشور به سند چشم‌انداز از مشکلات برنامه‌ریزی‌های بلندمدت در کشور، در سطوح عالی مدیریت کشور است. باید خاطرنشان کرد که یکی از دلایل عدم اجرای کامل برنامه سوم در دولت آقای خاتمی نیز به دلیل فقدان هماهنگی دولت‌های پیشین با یکدیگر و سلیقه‌ای رفتار کردن آنها و عدم تن‌دادن آنها به برنامه‌های کلان کشور بوده‌است تا جایی‌که در متن ابلاغ سند چشم‌انداز بیست‌ساله از سوی مقام معظم رهبری به رئیس‌جمهور وقت سیدمحمدخاتمی، به عدم توجه کافی به برنامه سوم توسعه اشاره شده و در بخشی از این ابلاغیه چنین آمده‌است: «انتظار می‌رود چارچوب این سیاست‌ها و نقاط مورد تکیه در آن، بتواند به تدوین برنامه‌های جامع و عملیاتی برای دوره پنج‌ساله بینجامد. بی‌گمان اهتمام و دقت نظر جناب عالی و هیأت محترم دولت و از آن پس مجلس محترم شورای اسلامی می‌تواند در این باره نقش تعیین‌کننده خود را ایفا کنند. تأکید بر این معنا بدین علت ضرورت می‌یابد که برخی از سیاست‌های کلی مصرح در برنامه سوم از توجه کافی در تقنین و اجرا برخوردار نگشت.» (پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری)

یکی از چالش‌های اجرایی شدن سند چشم‌انداز، نحوه ضمانت و تصدی اجرا و نظارت بر اجرا و نهادینه شدن است. دبیر مجمع تشخیص مصلحت نظام در تشریح نحوه تصدی ضمانت اجرا و نظارت بر اجرای سند چشم‌انداز چنین اظهار کرده است: «رهبری از طریق مجمع بر عملکرد سه قوه نظارت می‌کند، آیین‌نامه نظارت مجمع خدمت رهبری است، اگر ایشان تصویب کنند، دیگر ما می‌توانیم از اواخر امسال نظارت را شروع کنیم و قاعدتاً یکی از کارهای ما این خواهد بود که فعل و قول دولتمردان و برنامه‌ریزی‌ها و فعالیت‌های دولت، مجلس و قوه قضاییه را در چارچوب چشم‌انداز بررسی و تذکرات لازم را ارائه کنیم. این نظارت، قانونی است، البته قانونی از جهت تنبیه و تشویق قضایی نیست. قانونی از این بُعد که رهبری از آن‌ها خواهد خواست که آن‌ها اصلاحات را انجام بدهند. درحقیقت یک جنبه بین

ارشادی و مولوی دارد. چون سطح کار مجمع اجرایی نیست؛ یعنی فراتر از اجرا اقدام می‌کند به‌همین دلیل در عین حال که قانونی است ولی تنبیه و تشویق قضایی ندارد اما قاعداً خواست حاکمیت پشت‌سر این نظارت وجود دارد. درحقیقت مجمع تذکراتی را با نظر و تأیید رهبری تهیه و به سه قوه ابلاغ می‌کند.» اظهارات فوق به‌خوبی بیانگر ضعف ضمانت اجرا و نظارت بر آن و کنترل میزان اجرای سند چشم‌انداز توسط مجمع تشخیص مصلحت است. (اخوان کاظمی، ۱۳۸۴: ۱۰۶)

نتیجه‌گیری و جمع‌بندی

در این قسمت براساس پرسش مقاله مبنی بر چگونگی اثربخشی توسعه‌سیاسی در برنامه‌های پنج‌ساله مطابق با سند چشم‌انداز، نتیجه، ارائه و جمع‌بندی انجام می‌شود. برای پاسخ به پرسش پیشینه تحقیق و مطالعات و بررسی سند چشم‌انداز و برنامه‌های پنج‌ساله مرتبط با آن، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. بررسی‌ها حاکی از آن است که به دلیل عدم کفایت شاخص‌های توسعه‌سیاسی منطبق با ادبیات آن در گستره جهانی، سند چشم‌انداز بیست‌ساله، رویکردی حداقلی به توسعه‌سیاسی داشته ولی این رویکرد در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه‌چهارم، پنجم و ششم با فراز و فرود و از شدید به ضعیف لحاظ شده‌است و در جمع‌بندی نهایی این رویکرد از اثربخشی مطلوب برخوردار نبوده‌است. با در نظر گرفتن این نتیجه و آسیب‌شناسی موضوع برای برطرف کردن نقاط ضعف و جبران سال‌های از دست‌رفته برنامه‌های پنج‌ساله پیشنهاد می‌شود مقامات مسئول در قوای مجریه و مقننه با همکاری و مشارکت فکری نهادهایی همچون مجمع تشخیص مصلحت، نهادهای دانشگاهی، فعالان بخش خصوصی و استفاده از ظرفیت جامعه‌مدنی ایران و اصحاب رسانه از هم‌اکنون برای تدوین برنامه پنج‌ساله هفتم توسعه و تهیه پیش‌نویس چشم‌انداز بعدی برنامه‌ریزی و اقدام کنند. برای این امر مهم، توجه به عنصر نهادمندی در همه حوزه‌ها به‌ویژه در حوزه سیاسی ضرورت دارد.

موضوع بااهمیت بعدی که در موفقیت سند راهبردی چشم‌انداز یا سایر برنامه‌های کلان نقش کلیدی دارد، اعتماد مردم و آگاهی آنان است. همچنان‌که در نقشه راه چشم‌انداز به این دو موضوع توجه شده‌بود اما توسط برخی از دست‌اندرکاران

این امر مهم مورد بی توجهی قرار گرفت. اعتماد یکی از مولفه‌های سرمایه اجتماعی است. اعتماد شهروندان به همدیگر، اعتماد شهروندان به نخبگان سیاسی، اعتماد نخبگان به یکدیگر و اعتماد نخبگان به شهروندان. همچنین تمامی آحاد مردم باید با سند چشم‌انداز بیست‌ساله آشنا باشند و در تحقق آن مشارکت کنند؛ مردمی که با دید و آگاهی سیاسی با نظام برخورد می‌کنند و از حقوق و تکالیف و مسئولیت‌های خود درقبال جمع آگاهند، از راه‌های صحیح نظرات خود را به نظام و مسئولین می‌رسانند. چنین جامعه‌ای که مردم، کشور و دولت را متعلق به خود می‌داند، در فعالیت‌های سیاسی شرکت کرده و در تحقق اهداف مشارکت دارند.

از موضوعات دیگر که باید در تدوین برنامه‌های مشابه مدنظر طراحان قرار گیرد، علاوه بر شاخص‌های توسعه‌سیاسی، جهانی‌شدن یا فرایند جهانی‌سازی و نوع مقابله با چالش‌های آن و سیاست کشور در مورد نومنطقه‌گرایی، صنعت گردشگری، باتوجه به جاذبه‌های بی‌نظیر و جهانی، گردشگری ایران و ارزآوری و اشتغال‌سازی فراوان این صنعت، حوادث غیرمترقبه و چگونگی مقابله و ارائه راهبردهای ایمن‌سازی، به‌ویژه درمقابل زلزله، مسائل محیط‌زیست، حوزه فن‌آوری و تحولات دیجیتال، حاکمیت قانون و ضابطه در نظام اداری کشور، تمرکزگرایی با لحاظ تفکیک وظایف بین قوای سه‌گانه کشور و دخالت مناطق داخلی محلی در اداره کشور، تخصصی‌کردن حکومت (تفکیک کارکردها)، یکپارچگی ساختارها و روندها، عدم‌وابستگی درآمدهای کشور به رانت و محصولات تک‌پایه مانند نفت و گاز، مبارزه مستمر با انواع فساد، نفوذ نظام‌سیاسی بر تمام نقاط سرزمینی، یکپارچگی سیاسی و همگرایی و اتفاق‌نظر اعضای جامعه‌سیاسی نسبت به فرایندهای سیاسی و نظارت سه‌لایه حاکمیتی مجمع تشخیص مصلحت نظام، قوای سه‌گانه و شورای نگهبان و جامعه‌مدنی بر اجرای دقیق سند چشم‌انداز و برنامه منطبق با آن ضرورت دارد.

همچنین پیشنهاد می‌شود از کلیه افرادی که برای ورود به مشاغل دولتی یا عمومی به رای مستقیم مردم نیاز دارند مانند ریاست جمهوری یا نمایندگان مجلس تعهدی مبنی بر التزام کامل به اجرای دقیق سند چشم‌انداز و انطباق برنامه‌های توسعه با آن اخذ شود.

پی‌نوشت‌ها

۱. در حال حاضر از اصطلاح کشورهای جنوب استفاده می‌شود.
۲. این کشورها عبارتند از: الجزایر، بحرین، جیبوتی، مصر، عراق، ایران، فلسطین اشغالی، اردن، کویت، لبنان، لیبی، مالت، مراکش، عمان، عربستان سعودی، تونس، امارات متحده عربی، کرانه باختری رود اردن و یمن.
۳. «جامعه مدنی به حوزه‌ای از روابط اجتماعی اطلاق می‌شود که فارغ از دخالت قدرت سیاسی است و مجموعه‌ای از نهادها، موسسات انجمن‌ها و تشکل‌های خصوصی و مدنی (غیرخصوصی) را دربرمی‌گیرد.» (عباسی، ۱۳۹۳: ۴)

منابع و ماخذ

منابع فارسی

- اخوان کاظمی، بهرام، ۱۳۸۴، نگاهی به سند چشم‌انداز بیست‌ساله و مولفه‌های سیاسی آن، نشریه حکومت اسلامی شماره ۳۸
- بشیری، حسین، ۱۳۹۸، موانع توسعه سیاسی در ایران، تهران: گام نو
- خواجeh سروری، غلامرضا، ۱۳۸۲، رقابت سیاسی و ثبات سیاسی در جمهوری اسلامی ایران، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی
- دین‌پرست، فائز، ساعی، علی، ۱۳۹۳، مطالعه موانع پارلمانی توسعه اقتصاد ملی در ایران (۱۳۸۴-۱۳۶۸)، پژوهشکده علوم سیاسی، سال نهم، شماره چهارم، صص ۷۲-۲۳
- عباسی، فرهاد، ۱۳۹۳، تبیین توسعه سیاسی در جمهوری اسلامی ایران (۱۳۳۸۴-۱۳۵۷)، فصلنامه مطالعات افکار عمومی، پاییز، شماره ۱۱
- عبداللهی، محمد؛ راد، فیروز، ۱۳۸۸، بررسی روند تحول و موانع ساختاری توسعه سیاسی در ایران (۱۳۰۴-۱۳۸۲)، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره دهم، بهار، شماره ۱
- فیض‌پور، محمدعلی، آسایش، فاطمه، ۱۳۹۳، توسعه‌یافتگی در ایران و مقایسه آن با کشورهای منطقه، سند چشم‌انداز، تهران: فصلنامه مجلس و راهبرد، سال ۲۱، شماره ۷۸
- قوام، عبدالعلی، ۱۳۸۴، چالش‌های توسعه سیاسی، تهران نشر قومس
- مومنی، فرشاد، ۱۳۹۶، اقتصاد سیاسی توسعه در ایران امروز، تهران: نقش و نگار

میسای، قاسم؛ دین پرست، فائز و عباس تقی پور؛ ۱۳۹۸، بررسی جایگاه توسعه سیاسی در برنامه های توسعه جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه پژوهش های راهبردی سیاست، سال هفتم، شماره ۲۸، بهار ۱۳۹۸ (شماره پیاپی ۵۸)
 واینر، مایرون؛ هانتینگتون، ساموئل، ۱۳۹۰، درک توسعه سیاسی، ترجمه: پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی
 نصوحیان، محمد مهدی، ۱۳۸۷، نقش اعتماد متقابل حکومت و مردم در روند توسعه سیاسی، راهبر یاس، شماره ۱۳

منابع اینترنتی

www.khamenei.ir
www.Rezaee.ir
www.Mehrnews.com
www.min.gov.ir
www.Farsnews.com
<http://www.maslahat.ir/>

نشریات

هاشمی رفسنجانی، همشهری، شماره ۱۱۹۲، مورخ ۱۳۷۵/۱۱/۲۵ جوانان و تمدن اسلامی، گفتگو با هاشمی رفسنجانی، سروش، شماره ۸۲۷، مورخ ۱۳۷۵/۱۲/۱۱ صص ۶ و ۷۶.
 سند چشم انداز از تدوین تا اجرا، چالش های اجرای یک «سند ملی» در گفتگوی خبرگزاری مهر با محسن رضایی، ۲۷ شهریور ۱۳۸۴،
 تجربه کشورها در خصوص تدوین چشم انداز، گزارش شماره ۲، کمیسیون موارد خاص مجمع تشخیص مصلحت نظام، تهران، شهریور ۱۳۸۲
 فصلنامه مطالعات راهبردی، شماره سوم، بهار ۱۳۷۸، صص ۱۰۰
 شناخت محیط بین المللی در تدوین چشم انداز، گزارش شماره ۴، کمیسیون موارد خاص مجمع تشخیص مصلحت نظام، تهران، شهریور ۱۳۸۲ صص ۱۷
 سند چشم انداز از تدوین تا اجرا، گفتگوی مهر با محسن رضایی، پیشین، صص ۴ و ۲۶.

منابع انگلیسی

Almond, A , Gabriel and G, Bingham Powel , (1966) , Comparative Politics: a developmental approach , Boston: Little, Brown and Company
 Huntington, S ,(1988) , Political Order in Changing Societies, Yale University Press , New Haven, U.S.A
 The effectiveness of political development in five-year development plans in accordance with the approach of the 20-year vision document of Horizon 1404 Iran

References

- Abbasi, Farhad,(2014) ,"Explaining Political Development in the Islamic Republic of Iran (1979-2006)", Quarterly Journal of Public Opinion Studies, Autumn, No. 11. [In Persian]
- Abdullahi, Mohammad; Rad, Firooz,(2009)," A Study of Transformation and Structural Barriers to Political Development in Iran (2003-2004)", Iranian Journal of Sociology, Volume 10, Spring, No. 1. [In Persian]
- Akhavan Kazemi, Bahram, (2005), "A Look at the Twenty-Year Vision Document and Its Political Components", Journal of the Islamic Government No. 38. [In Persian]
- Almond, A , Gabriel and G, Bingham Powel, (1966) ,"Comparative Politics: a developmental approach", Boston: Little, Brown and Company.
- Bashirieh, Hossein,(2020), "Barriers to Political Development in Iran", Tehran: new step. [In Persian]
- Dinparast, Faez, Saei, Ali (2015), "A Study of Parliamentary Barriers to the Development of National Economy in Iran (1990-2006)". Research Institute of Political Science, Ninth Year, Fourth Issue, pp. 72-23. [In Persian]
- Experience of Countries in Developing a Vision, Report , (2003) , No. 2, Special Cases Commission of the Expediency Council, Tehran, September 2003. [In Persian]
- Feizpour, Mohammad Ali, Asayesh, Fatemeh,(2014), "Development in Iran and its comparison with the countries of the region", Vision Document, Tehran: Quarterly Journal of Parliament and Strategy, Volume 21, Number 78. [In Persian]
- Ghavam, Abdolali, (2005), Challenges of Political Development, Tehran Qoms Publishing. [In Persian]
- Hashemi Rafsanjani, Aakbar, (1997), "Interview with Hashemi Rafsanjani",

- Soroush No. 1192, dated 2/13/1375 Islamic Youth and Civilization, No. 827, dated 1/31/1997, pp. 6 and 76. [In Persian]
- Huntington, S ,(1988), Political Order in Changing Societies, Yale University Press, New Haven, U.S.A.
- Khajeh Sarvari, Gholamreza, (2003), "Political Competition and Political Stability in the Islamic Republic of Iran", Tehran: Islamic Revolution Documentation Center. [In Persian]
- Misai, Qasim; Dinparast, Faez and Abbas Taghipour; (2020), "A Study of the Status of Political Development in the Development Plans of the Islamic Republic of Iran", Quarterly Journal of Strategic Policy Research, Year 7, Issue 28, Spring 2020 (Serial Issue 58). [In Persian]
- Nasuhian, Mohammad Mehdi, (2008), The role of mutual trust between government and people in the process of political development, Rahbar Yas, No. 13. [In Persian]
- Quarterly Journal of Strategic Studies, No. 3, Spring (1999) , p.100. [In Persian]
- Rezaei Mohsen, (2005) "vision document from compilation to implementation, the challenges of implementing anational document" in the interview with MEHR News Agency with Mohsen Rezaei, September 18, 2005. [In Persian]
- Understanding the International Environment in Developing a Vision, Report, (2003) No. 4, Special Cases Commission of the Expediency Council, Tehran, September 2003, p. 17. [In Persian]
- Vision document from compilation to implementation, Mehr's conversation with Mohsen Rezaei, the former, p. 4 26. [In Persian]
- Weiner, Myron; Huntington, Samuel, (2011), "Understanding Political Development, Translation: Institute for Strategic Studies", Tehran: Institute for Strategic Studies. [In Persian]

Internet resources

www.khamenei.ir

www.Rezaee.ir

www.Mehrnews.com

www.min.gov.ir

www.Farsnews.com

<http://www.maslahat.ir/>